

мирян, як особи, до якого звертаються за вирішенням питань у важку хвилину життя, остаточно підірваний. Серед сільського населення мають авторитет окремі церковники, що так чи інакше імпонують їм, але на духовенство в цілому дивляться як на звичайних професіоналів, що працюють з чисто матеріальних міркувань, але аж ніяк не як на справжніх духовних керівників. Це добре підкреслюється хоча б тим фактом, що вигнання самим ганебним чином священика із церкви зробилося самим звичайним явищем, що в цей час образити й навіть побити священика, незважаючи на те, що він може бути у своєму богослужбовому одязі й при виконанні служби, вважається річчю досить допущеною. Дуже значно вплинув на втрату духовенством свого авторитету той факт, що багато церковників кілька разів переходили від обновленців до тихоновців, супроводжуючи це принизливою церемонією каяття, де найчастіше сивоволосий старець-священик стає перед повною народом церквою на коліна й просить простити йому його оману в єресі, здійснену по молодості років, а такі випадки зафіксовані” [4, 130].

Отже, селянство намагалося зберегти віру своїх батьків. Незважаючи на консервативність селянства, на його світогляд та сприйняття розкольникських ідей вплинули агітаційні матеріали різних угруповань, схвальність цих ідей радянською владою (особливо фактор невторчання радянської влади у справи церкви), збереження віри їхніх батьків тощо. В той же час, розкол РПЦ посилив антиклерикальні настрої українського селянства, що дозволило більшовикам провести кампанію знищення церков 1929–1930 років, а у подальшому здійснити справжню атеїзацію сільського населення, коли значна частина сільського населення ставилася до церкви якщо не вороже, то байдуже.

1. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2000.
2. Державний архів Автономної Республіки Крим. – Р-663. – Оп. 10. – Спр. 812.
3. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДнО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 635.
4. ДАДнО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1602.
5. ДАДнО. – Ф. П-11. – Оп. 1. – Спр. 29.
6. ДАДнО. – Ф. П-73. – Оп. 1. – Спр. 15.
7. Державний архів Донецької області. – Ф. Р-2375. – Оп. 2. – Спр. 41.
8. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-156. – Оп. 1. – Спр. 109.
9. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 102.
10. ДАОО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 393.
11. ДАОО. – Ф. П-3. – Оп. 1. – Спр. 652.
12. ДАОО. – Ф. П-7. – Оп. 1. – Спр. 15.
13. ДАОО. – Ф. Р-1915. – Оп. 1. – Спр. 19.
14. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 49.
15. ДАПО. – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 80.
16. ДАПО. – Ф. П-9032. – Оп. 1. – Спр. 81.
17. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО). – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 911.
18. ДАХО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 922.
19. ДАХО. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 963.
20. ДАХО. – Ф. Р-519. – Оп. 1. – Спр. 53.
21. ДАХО. – Ф. Р-203. – Оп. 1. – Спр. 1975.
22. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-15. – Оп. 4. – Спр. 13.
23. ДАЧО. – Ф. П-8477. – Оп. 1. – Спр. 885.

24. Живая Церковь на Екатеринославщине // Звезда (Екатеринослав). – 1922. – 6 октября (№66).
25. Жилок С.І. Обновленська церква в Україні (1922–1928). – Рівне: Рівненський держ. гуманітарний ун-т, 2002.
26. Ігнатуша О.М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). – Запоріжжя: Поліграф, 2004.
27. Капустян Г.Т. Дві „правди”, або українське село в двадцяті роки двадцятого століття. – Кременчук, 2003.
28. Киридон А. Державно-церковні відносини в радянській Україні 1920–1930-х років: соціальний вимір // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. – К., 2004. – Вип.12. – С. 234–256.
29. Котляр Ю.В. Селянство Півдня України: доба нової економічної політики (1921–1929 рр.). – Одеса: ТОВ ВІД, 2004.
30. Пащенко В., Киридон А. Більшовицька держава і православна церква в Україні: 1917–1930-ті роки. – Полтава: „АСМІ”, 2004.
31. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 2187.
32. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 186.
33. Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України) – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1692.
34. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1706.
35. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 1772.
36. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2006.
37. Шкаровский М.В. Обновленческое движение в Русской Православной Церкви XX века. – С.Пб.: НЕСТОР, 1999.

Ю.А. Святець

ІСТОРІЯ ЩОДЕННОСТІ В СЕЛЯНСЬКІЙ ЕПІСТОЛЯРІЇ ПЕРІОДУ НЕПУ

Громадська свідомість селян була однією з ключових проблем піклування радянського уряду та партії більшовиків. В стенографічному звіті XII з'їзду РКП(б) (17-25 квітня 1923 р.) читаємо: „Для кожної основної верстви читачів необхідно створити особливий (курсив наш – Ю.С.) тип газети. Маючи цілу систему газет (курсив наш – Ю.С.), партія повинна більш-менш точно розподілити між ними сферу діяльності, щоб кожна газета орієнтувалася здебільшого на певну верству маси читачів” [1, 711]. Тобто, більшо-ви-ки відверто заявили про необхідність тотального захоплення інформаційного простору суспільства з метою пропаганди своїх ідей та роз'яснення суті обраного курсу. У постанові Оргбюро ЦК РКП(б) від 1 грудня 1924 р. „Про тип робітничих та селянських газет” визначені основні засади системи газет: „а) в промислових центрах та губерніях з наявністю робітничого населення повинна видаватися робітнича щоденна газета та селянський щотижневик; б) в селі селянських губерніях місцеві керівні газети необхідно перетворити переважно в селянські, пристосувавши їх до читача селянина-передовика, причому в цих же губерніях слід для обслуговування масового селянського читача (курсив наш. – Ю.С.) видавати щоденну газету або організувати мережу (курсив наш – Ю.С.) повітових (окружних) газет там, де це можливо...” [2, 118]. При цьому одним із провідних завдань перед редакціями селянських газет ставилося обов'язкове ознайомлення селян „з міжнародним та внутрішнім становищем в СРСР, діяльністю партії, культурно-господарським

будівництвом Радянської влади” [2, 118]. Створення тотально контрольованого простору масової комунікації через мережу видань було не що інше як формування ідеологічного тиску з боку державних інституцій. І це не тільки особливість радянського суспільства. Представник „молодого покоління” редакторів „Анналів”, спеціаліст з історії новітнього часу, Марк Ферро в монографії „Історія під наглядом” (Париж, 1985) переконливо довів, що суспільство в усі часи та епохи прагнуло встановити контроль за пам’яттю про минуле, зробити її вигідно вибірковою, акцентуючи увагу на одних аспектах історії, та водночас прагнути замовчувати інші, невідповідні для поточних інтересів [3, 16–17].

Однак засоби масової інформації відіграють ще й роль авторитета у вирішенні проблем сьогодення для населення. Усвідомлюючи цю роль газет, „Крестьянская газета” вирізнялася серед інших видань для селян порівняно низькою ціною, адаптованою мовою, великим шрифтом тощо. Популярність газети посилювала можливість звернутися до цього авторитетного в очах селян видання листом. Для цього регулярно „Крестьянская газета” залишала чисту газетну шпальту із редакційною адресою, а також передбаченими додатковими рядками для адреси та імені автора, дати відправлення. За умов гострого дефіциту паперу та нагальної потреби висловити своє бачення справ у селі, викласти свої проблеми чи спостереження, доповісти про досягнення тощо такий широкий жест редакції відігравав часто-густо спонукальну роль у написанні селянами листів у „рідну” газету.

Серед комплексу листів, які зберігаються в фонді 396 „Крестьянская газета” Російського державного архіву економіки (м. Москва), чимало таких, що надійшли з українських сел. Про те, що нагальна потреба висловитися у селян існувала, а також було прагнення до інтелектуальної творчості свідчать типові прохання та коментарі селян: „Изъявляю свое полное согласие вступить[ь] в ряды добровольных Селькоров” [4, 1] або „Извиняюс[ь], полевые работы оторвали немного от пера и кроме того все праздничные дни уходят на Сов[етскую] работу: по КНС культсекции, стенгазеты и др.” [5, 69 зв.]. Цікаво, що дехто з селян настільки гостро потребував підтримки від преси, що не шкодував навіть коштів на те, щоб зобов’язати редакцію дати відповідь на наріжне питання: „Товарищ редактор, покорно прошу, вышлите мне ответ, Газету и впишите мою речь // Товарищ редактор, я вкладываю в письмо семикопеечную марку на обратный от[вет]” [6, 6–6 зв.]. Чимало селян були постійними дописувачами й вимагали уваги: „Тов[арищи], прошу от вас ответ об этом, и еще об лесе, я вам писал, и о Заднепровскому Ник[олае] Троф[имовиче] и о деньгах кредите и др[угом]. Давайте все ответы, а то вже и вы забываете мою бедность. Не надо забывать, я вас тоже не забуду, как заботею” [7, 231]. Можна зустріти й розпачливе „Наша пресса, помоги!” [8, 247]. „Просим свою Заступницу „Крестьянскую Газету”: „Дайте ответ на наш вопрос!!!” [9, 90]. Як бачимо, селяни достатньо відверто покладалися на газету як на розрадищу та авторитетного представника влади.

У цілому епістолярний корпус до редакції „Крестьянской газеты” становить численний комплекс листів та кореспонденцій. Протягом тільки 1925 р. до

редакції надійшло 269 тис., а за перші три роки свого існування (1924–1926 рр.) – понад 1 млн 300 тис. листів [10, 158]. Зрозуміло, що контингент дописувачів формували не тільки селяни УСРР, але й інших республік.

Слід зауважити, що селянські листи вже були об’єктом досліджень істориків. Ще в роки непу була опублікована окремою книгою „Село за непу (Кого вважати за куркуля, кого за трударя). Що кажуть про це селяни?” добірка листів селян до газети „Беднота” [11], які взяли участь у всесоюзній дискусії 1924 р., спричиненій низкою листів радянських чиновників середньої ланки, які пропонували зовнішні ознаки (кількість голів корів чи коней тощо) для визначення куркульського господарства. Селяни рішуче не погоджувалися з такою суто формальною ознакою куркуля, звертаючи увагу на той факт, що куркуль – це громадська позиція та стиль життя, які після позбавлення владою заможного селянина майнових переваг перед односельцями виокремлювали його з сільської громади. Щоправда, думки українського селянства не знайшли належного місця в цій збірці. До того ж звертає на себе увагу суцільна заангажованість видання, яке покликане було сформулювати певну громадську думку селян й посягти зерно ненависті не просто до сусіда, а вкоренити нетерпимість до „інакомисля”.

Того ж 1924 р. вийшла друком книга М. Анчарової „Листи селян про кооперацію”, в якій сконцентровані думки селян щодо кооперативної політики держави. Особливо ретельно проаналізовано процес „усвідомлення” селянами переваг кооперативного господарювання, умов для кількісного зростання артілей, а також шляхи формування пролетарських класових інтересів у членів кооперації [12]. Отже, радянська влада задалегідь опікувалася формуванням належного ставлення селян до майбутньої колективізації.

На підтвердження цієї думки слід назвати видання Я. Шафіра „Газета в селі”, в якій подано результати ретельного обстеження читачів деяких місцевих селянських газет Європейської Росії [13]. Автор провів соціологічне опитування на основі власноруч розробленої анкети. В результаті він одержав матеріал для вивчення елементів повсякденного життя, культурного рівня та свідомості мешканців села, у т.ч. й їхні політичні погляди, соціально-класове ставлення до економічних реформ в аграрному секторі, до діяльності центральних та місцевих органів влади.

Не вдаючись до детального аналізу всієї радянської історіографії щодо вивчення селянської епістолярії, можна зауважити, що цей комплекс джерел цікавив істориків здебільшого в площині оцінки громадської думки та політичних настроїв селян. Водночас проблема трансплантації ідей в масову свідомість цієї частини населення розроблялася ніби окремо. Робота щодо „соціалістичного перевиховання селянства” поставала як незалежна від її наслідків тема [14]. Цікаві у цьому плані результати аналізу бюджетних обстежень селянських господарств 1920-х рр. подав 1983 р. у своїй книзі В. Козлов, розкривши зростання „соціальної активності” селянства у показниках витрат бюджету часу на участь у зборах, безкоштовну громадську службу, роботи в кооперативному русі [15]. І хоча дослідження проводилося на даних для Європейської частини Росії, його результати в цілому

показові й для українського села, про що може свідчити епістолярний комплекс, вміщений у додатку до цієї статті.

Детальний аналіз історіографії щодо вивчення масової свідомості селянства доби непу й радянського періоду історії в цілому подано в монографії Д.Х. Ібрагімової „неп та Перебудова. Масова свідомість сільського населення в умовах переходу до ринку” [16]. Ця праця цікава тим, що авторка присвятила значну увагу вивченню комплексу листів (обсяг вибірки – 376 документів) за допомогою такого екстенсивного метода історичного (джерелознавчого) дослідження, як контент-аналіз [16, 47-105]. Вибірка охоплювала хронологічний період з листопада 1923 р. по червень 1924 р. Дослідниця стверджує, що сформована нею вибірка є репрезентативною, оскільки в ній збережені пропорції дописувачів, які відповідають питомій вазі селян різних територіально-адміністративних одиниць СРСР в означений період [16, 51–52]. Щоправда, між питомою вагою соціальних верств селянства в цілому та контингентом дописувачів зафіксована істотна невідповідність. Так, частка членів виробничих кооперативів (ТСОЗів, артіль, комун) становила лише 0,6 %, тоді як з числа авторів кореспонденцій до редакції вони давали 15,3 %. Аналогічно службовці, інтелігенція та звільнені працівники громадських організацій налічували тільки 0,4 %, а серед дописувачів – 17,8% [16, 53]. Отже, до вибірки потрапили лише поодинокі листи найманих робітників радгоспів, приватних та державних підприємств, а також підприємців (осіб, що наймали робітників). Дослідниця визначила 10 факторів структури свідомості селян, серед яких тільки два були пов’язані з ринковими механізмами функціонування ринкової сфери. Решта факторів стосувалася переважно відносин влади та селянства, серед яких невдоволення селян державними заходами захисту їхніх господарств, традиція віри в справедливість дій вищої влади й констатація посилення централізації державного керівництва економікою, прагнення селянства до простих форм кооперації на тлі посилення споживацької психології та люмпенізації свідомості, водночас пропаганда переваг організації побуту, дозвілля та праці в комунах і радгоспах з обговоренням заходів щодо найбільшого сприяння влади кооперативним формам організації сільськогосподарського виробництва. Все це висловлювалося на тлі констатації таких негативних явищ, як стагнація сільського господарства, спричинена системою оподаткування, антиселянська спрямованість соціальної політики диктатури пролетаріату, загострення протиріч між містом і селом, післяреволюційний культурний вакуум. Таким чином, дослідження Д.Х. Ібрагімової показало доволі суперечливу систему оцінок стану суспільства доби непу. Водночас не можна не звернути увагу на одновимірний дискурс епістолярії, сформований комуністичною ідеологією, – патерналізм і споживацтво.

Д.Х. Ібрагімова виділила також за допомогою кластер-аналізу 4 макротипи масової свідомості, кожний з яких репрезентує відповідну соціальну верству селянства. Перший макротип охоплював представників усіх соціальних категорій села, яких за системою поглядів авторка визначила як „соціальних екологів” і яких хвилювала низка проблем у

навколишньому середовищі – від динаміки цін на місцевому ринку до відвертого сприяння влади неефективним комунам та радгоспам, від ставлення до конфліктів унаслідок трудової дискримінації до варварського ставлення односельців до природних багатств, від пияцтва та самогубства до руйнації культурних традицій тощо [16, 9-98]. Другий макротип дослідниця визначила як *прибічників соціально зорієнтованої ринкової економіки*, які стояли на позиціях необхідності регулювання її фінансово-кредитними важелями, податковою системою та стабільністю законодавства. Цей макротип думок репрезентували переважно селяни-одноосібники (82,4 %) та кустарі-ремісники (6,0 %), яким імпонував стимулятивний дух ринкової економіки непу [16, 98, 100]. Третій тип думок висловлювали здебільшого декласовані елементи села (88 %) та дрібні радянські службовці (12 %), яких авторка назвала *прибічниками централізованого адміністративного управління соціально-аграрною сферою* [16, 100-101]. Представники четвертого макротипу виокремлювалися своєю прокомуністичною активною позицією. Цю групу сільського населення репрезентували члени виробничих кооперативів та робітники радгоспів (57,9%), звільнені радянські, компартійні та комсомольські працівники (21,1 %), сільська інтелігенція (15,7 %) і незначна частка селян-одноосібників (5,3 %). Їх Д.Х. Ібрагімова називає *активістами соціалістичних форм землеробства* [16, 101-102]. На жаль, дослідниця не визначила питомої ваги селянства, що формували кожний з макротипів, тому важко сказати, який з них був панівним, але подане розшарування думок не може не свідчити про інформаційну та соціальну ізоляваність окремих верств сільського населення.

Листи селян як історичне джерело дослідники використовували для вивчення різних аспектів соціальної та ментальної історії радянського села. Т.П. Миронова проаналізувала соціально-психологічний стан сільського мешканця у 20-х рр. XX ст. [17, 238-260]. Авторка з’ясувала, що селяни поділяли своє суспільство на сім груп: куркулів, заможних, середняків, незаможників-паразитів та незаможників-трударів, безкінних та батраків. Кожна з цих верств характеризувалася відповідними рисами соціальної психології. Дослідниця зробила висновок про те, що стосунки селян у роки непу визначалися під впливом трьох основних чинників: особистих (насамперед господарчих) інтересів, громадських традицій та політики радянської влади.

Питання відображення селянської думки в пресі щодо реалій свого життя, проблем, спричинених різними природними та соціальними обставинами, бачення та пропозиції стосовно шляхів їх вирішення неодноразово розглядали українські історики-аграрники на Всеукраїнських симпозіумах з проблем аграрної історії, які протягом 2001–2004 рр. проводив Науково-дослідний інститут селянства (м. Черкаси) [18].

Автор статті ставить за мету проаналізувати комунікативну функцію епістолярії за умов окресленого хронологічного періоду. Об’єкт вивчення – суспільна свідомість селянства як складова соціальної історії 20-х рр. XX ст., предмет – селянська щоденність в епістолярії.

Добірка проаналізованих у цьому дослідженні листів формувалася з метою висвітлити основні проблеми, що хвилювали українських селян, а також забезпечити представництво селян усіх губерній радянської України та АМСРР. Хронологічно листи датовані 1924–1928 рр. Написані на газетному папері, як правило, олівцем, переважно російською мовою. Майже всі документи містять як суттєву інформацію, що висвітлює щоденні проблеми та комплекс суджень, оцінок, вимог, пропозицій мешканців села щодо аграрної політики, місцевих негараздів, спірних питань, так і особисті дані (прізвище, ім'я, по батькові, адреса автора, рід занять, громадська робота тощо).

Через листи розгортається ціла драма повсякденного життя селян Радянської України. Сільські мешканці надзвичайно чуйно реагували на різного роду несправедливість. Здебільшого проблеми були викликані недбалістю представників влади різних рівнів, внаслідок бездіяльності або за сприяння яких чинилися неподобства в селянському мікросвіті. У листах можна зустріти обурення тим, що „радянські працівники, й навіть відповідальні працівники, зловживають і навіть не бажають визнати свою провину й ... ведуть ворожу політику щодо середняцького населення ... і з цією метою сіють між незаможником та середняком ... глибоку ворожнечу” [19, 2], „голкомнезама ... почав проводити розкуркулювання судом, і взяв відсудив ... землі кількістю від 2 до 4 десятин. ... Земля, відсуджена ... лежить тепер не задіяною. Нема користі ні господарству, ні комнезаму, ні державі” [20, 3], „надісланий був з повіту землемір ... (родич одного із куркулів), який зробив переділ так, як цього зажадали куркулі” [21, 180], „а наші представники влади полубляють, щоб із ними говорити трохи схилившись, запопадливо” [22, 263]. Колишній червоноармієць з с. Преслава Романовського району навесні 1926 р. бідкався: „Ось наші органи не дивляться згори на низ, а лишень за жалування собі борються, якби побільше здобути. ... А ви як дивитися вищі органи на це? Де ваші почуття до незаможників? Ви його, мабуть, заховали до кишені” [23, 16].

Дуже часто дописувачів ображала незаслужена, на їхній погляд, опіка одних верств й відвертий наступ на права інших. Так, у листі батрака А. Перев'язки з с. Куцеволовка Катеринославської губернії висловлювалася думка про те, що „багато є таких батраків, яким через їхню розбещеність потрібна не поблажка, а потрібні „ежеви рукавиці”, бо не так калічить моль праця, як неробство, бо відпочивають вони і на свій збиток, і на державний” [24, 19]. Селянин с. Любо-Михайлівка Долинського району Катеринославської губернії О.І. Нечитайло, який обіймав на громадських засадах посаду завідувача хатичитальні й не ховався за псевдо, ставив питання щодо слушності вживання поняття „куркуль”. За його спостереженнями, такий термін не коректний, оскільки часто-густо є засобом виправдати власну асоціальну поведінку. Зокрема, він писав: „Тепер візьмемо тих громадян, котрі вимовляють це кляте слово „куркуль”! Хто це так каже на тих громадян? Та той же винищувач самогонки (й спиртних напоїв) за допомогою горлянки та його співробітника рота” [24, 89]. І далі: „Коли цей „куркуль” засіває йому хліб та бере із собою дітлахів на допомогу, а цей громадянин,

озброївши себе рядом та подушкою й робить обсаду довкола власної хати у перегонах з сонячною тінню, й вигукує: „Я є захисник Радянської влади, я її підтримую, тому що то є влада трудящих!” А поглянь, який це трудар? Та ж то – „трутень” Радянської влади, як трутень у бджолиній сім'ї” [24, 89 зв.].

Поряд із цим цілком зрозуміле обурення середняка Докладчука з с. Миру-тіна Шепетівського округу Волинської губернії недбалістю незаможників. Селянин глибоко переймався долею односельців, які, одержавши від радянської влади землю, живий та мертвий реманент, зловживали становищем й не піклувалися про майбутнє свого господарства. Дописувач констатував: „Легко нажито, легко й прожито. Біднота, одержавши хліб ніби подарований їм, легко його розпускає, шие ладні чоботи, гарні строї та частіше варить самогонку, так що доводиться платити податок, а в нього й хліба катма, а місцева влада податок знімає й перекладає на колишнього куркуля та середняка” [25, 4]. Й зрозумілий розпач трударя: „Отак робить біднота, яка здобула такі значні подарунки від радянського уряду. А, на мою думку, це не добре, якщо тобі подали руку на допомогу, якщо тебе витягли з багнюки, в яку ти був втопаний, й поставили тебе на ноги, й наділили землею, то ти мусиш докласти всіх зусиль й покращити свій побут й дати користь державі, бо ти його фундамент, вона на тебе спирається, і якщо ми будемо та недбало ставитися до господарства, то воно не існуватиме саме й занепаде, а якщо занепаде сільське господарство, то за ним обов'язково й держава. Й тоді буржуазія мовить, що справдився сон фараона, що тощі корови гладких поїли й самі не розповніли” [25, 5 зв.]. Цей фрагмент листа свідчить про достатній рівень освіченості й поінформованості дописувача – він спростовує традиційне уявлення про невігластво селян у роки непу. Автор доволі логічно розмірковує й до того ж з державницьких позицій, а не суто з інтересів власного господарства. Й доречно використано біблійний образ, який переконує не тільки в побожності кореспондента, але й у наявності певної філософської системи світобачення селянина.

Дуже цікавий сюжет із селянського життя непівської доби подано в листі І.С. Червоїванова з с. Сороковка Харківського округу, який, будучи членом КНС, виклав і суть діяльності цієї організації, і кримінальні наслідки „відповідальних” осіб села. Так звана „класова боротьба” на селі зумовлювалася свавіллям та невіглаством новоявлених представників влади, про яких кажуть: „Якщо з хама пан – то хам”, або в російській інтерпретації – „Из грязи в князи”. Дописувач розповів таку історію. Куркуль Самофалов, незважаючи на те, що було оголошення, щоб ніхто не виїздив у поле на роботу 1 травня, подався до своїх угідь. Голова КНС вирушив слідом й намагався перешкодити Самофалову стати до роботи в пролетарське свято. Мотивація була вельми показова: „Щоб не давати приводу іншим взятися до роботи!” І це під час відповідального весняного періоду, коли погодні умови, а не голова КНС диктує вимоги догляду за посівами та проведенням польових робіт. Таке розуміння господарського підходу не могло не викликати адекватну реакцію з боку Самофалова. Провокація голови КНС, ім'я якого, до речі, в листі не назване, викликала обурення в людини, яка не могла стерпіти наруги над природним правом

особистості вирішувати, в який спосіб проводити свято. Тому наслідки були неприємними для голови КНС. Селянин, зістрибнувши з воза, „хапає з воза мотню й навертає нею голову КНС з усієї сили”. В результаті провокатор врятувався втечею та погрозами в бік селянина [26, 133].

Колоритно сприймається селянський незлобивий гумор, який також є елементом буття сільського мешканця. Селянин Д.Д. Сікорський з с. Павлівки Чаплинського району Херсонського округу описуючи життя мешканців свого села пересипає оповідь народними приказками: „Той бідний – безкінний, що нема в нього ні коняки, ні хвостяки, трошки хліба в засіки й перебивається з куля в рогожку, у котрого сім дітей голих та голодних. І ось вже весна надходить, треба наймати, зняти ярицю. То що ж ви думаєте, треба сплачувати за 1 десятину 7 руб. і де ж їх у чорта взяти, коли нічого продати, хоч і є хліба трошки і той за безцінь. ... а більше нічого продати, доводиться за половину віддати, більше нічим. Так і зробив, віддав. А хто узяв? Ясно, що не бідняк. І виходить теж, що із моєї землі припадає мені тільки половина. І цю землю мені треба відробити в того, кому я віддав за половину, одним словом, виходить, що той на жерсть ходить та сміється, а у бідняка серце б'ється” [27, 137]. Ну, чим не Остап Вишня! Й псевдонім Д.Д. Сікорський взяв – І. Сільва. Очевидно дуже активний був дискусувач „недюжинного літературного таланта”, бо на тому ж аркуші подав й оповідь про сільського секретаря В. Пошупаленку, який прибув у те ж село з дружиною. „Голий, босий, він і вона, й хліба нема. ... І живуть не горюють, хліба не купують, бо ні за що, на солоні сплять й зубами чухаються. А як прийде він в совет, робе, щось пише й чогось тяжко дихає. Якось він влаштував фокуса такого ... побився із жінкою та вигнав її. Вона подивилася на дурня, та й узялася в боки, ха, ха, ха. ... Ось так інтелігенція з кислого кисенця...” [27, 137]. Як бачимо, селянин доволі відверто глузує з новоявленої влади – що то за робота така, що людина в злиднях, що то за влада така, що лупцює жінку? Звісно такі представники влади аж ніяк не могли сформувати авторитетного та поважного ставлення до неї. Найголовніше для селянина залишається незрозумілим, що воно та влада робить, якщо вона сама по собі, а селяни самі по собі.

Ось у чому програвала радянська влада революцію „дрібнобуржуазно-му” селянству – не відбулося принципових змін до кращого у житті основного мешканця України та й СРСР в цілому. Влада геть не переймалася проблемами селян. Головна проблема була – податки й хліб, а якою ціною – не важливо. Не могло бути й мови про істотне піднесення сільськогосподарського виробництва, бо селянство не відчувало себе соціально й економічно захищеним від природної стихії чи сваволі. З одного боку, підйом господарства означав збільшення податкового тиску й посилення політичного контролю за таким „непорядним” громадянином. З другого, природна стихія (заморозки та посухи), які щороку давала про себе знати в українському селі, за браком державного резерву та ефективного механізму його застосування сприяла інтенсивному розшаруванню селянства й захопленню влади в селах заможними верствами, які, звісно, лобіювали свої інтереси й організовували всіма засобами їх захист (корупція,

економічний тиск, використання службового становища тощо). Бракувало демократичних інститутів місцевого самоуправління. А точніше, спостерігався хаотичний процес самоорганізації різних таких інститутів залежно від місцевих умов, але вони зовсім не набували стандартного радянського варіанта. В наведених листах не можна побачити присутності в українських селах якоїсь системи громадського життя чи державного управління.

1. XII съезд РКП(б). 17-25 апр. 1923 г.: Стеногр. отчет. – М.: Политиздат, 1968.
2. О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении: Сб. документов и материалов. – М., 1972.
3. Див.: Дюпон-Мельниченко Ж.-Б. Французька історіографія XX століття / Ж.-Б. Дюпон-Мельниченко, В. Ададунов. – Л., 2001.
4. Російський державний архів економіки (далі – РДАЕ). – Ф. 396. – Оп. 3. – Спр. 240.
5. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 3. – Спр. 417.
6. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 3. – Спр. 198.
7. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 4. – Спр. 23.
8. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 4. – Спр. 23.
9. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 3. – Спр. 252.
10. Кузнецов И.В. Газетный мир Советского Союза, 1917–1970 / И.В. Кузнецов, Е.М. Фин-герит. – М., 1972.
11. Деревня при нэпе (Кого считают кулаком, кого труженником). Что говорят об этом крестьяне? – М., 1924.
12. Анчарова М. Письма крестьян о кооперации. – М., 1924.
13. Шафир Я. Газета и деревня. – М., 1924.
14. Див. напр.: Абросенко К. О социалистическом перевоспитании крестьянства. – М., 1934; Мамай Н. Коммунистическая партия в борьбе за идеино-политическое воспитание масс в первые годы нэпа. – М., 1954.
15. Козлов В.А. Культурная революция и крестьянство, 1921–1927 (по материалам Европейской части РСФСР). – М., 1983.
16. Ибрагимов Д.Х. НЭП и Перестройка. Массовое сознание сельского населения в условиях перехода к рынку. – М., 1997.
17. Миронова Т.П. НЭП и крестьянство (Социально-психологический аспект) // НЭП в контексте исторического развития России XX века: Сб. ст. / Редкол.: А.К. Соколов (отв. ред.) и др. – М., 2001.
18. Див.: Капустян Г. Часопис „Радянський селянин” як історичне джерело для дослідження суспільно-політичного життя українського села 1920-х рр. // Український селянин. – Черкаси, 2001. – Вип. 3; Коляструк О.А. Селянська преса в контексті політики коренізації (20-ті рр. XX ст.) // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6; Георгізов Г.М. Модифікація селянського менталітету за часів непу // Український селянин. – Черкаси, 2003. – Вип. 7; Дровозюк С.І. Духовне життя українського селянства в умовах утвердження тоталітарного ладу: історіографія проблеми // Український селянин. – Черкаси, 2001. – Вип. 3; Дровозюк С.І. Політична культура українського селянства 20–30-х рр. XX ст. (до історіографії питання) // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 5; Дровозюк С.І. Словесні форми протесту українського селянства проти сталінського терору в кінці 20-х – на початку 30-х рр.: історіографія проблеми // Український селянин. – Черкаси, 2002. – Вип. 6.
19. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 3. – Спр. 240.
20. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 3. – Спр. 198.
21. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 2. – Спр. 16.
22. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 2. – Спр. 16.
23. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 4. – Спр. 23.
24. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 3. – Спр. 252.
25. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 3. – Спр. 198.
26. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 2. – Спр. 16.
27. РДАЕ. – Ф. 396. – Оп. 4. – Спр. 23.